

Ozsváth Judit

Magyar nyelvű nevelésügyi lapok a két világháború közötti Romániában

A két világháború közötti időszak az erdélyi magyar nevelésügyi sajtó számára is szűkös esztendőket jelentett. A sok esetben állás nélkül maradt vagy fizetés, nyugdíjbiztosítás és megfelelő iskolai felszerelés nélkül dolgozó pedagógusok figyelme elsősorban a megélhetési kérdések felé irányult, ezért a nevelési kérdésekkel foglalkozó lapok fenntartására nehezen áldoztak. Ilyen módon azok szerkesztése sem látszott ésszerűnek. A hatalomváltást követően egy ideig nem is jelentek meg ilyen jellegű kiadványok Románia magyarok lakta területein, majd, amikor mégis életbe hívtak egyet-egyet, azok főként a siralmas iskolaügyekkel, érdekképviseleti kérdésekkel, a pedagógusokat sújtó sokféle problémával foglalkoztak. Az oktatási-nevelési kérdéseknek, újszerű kezdeményezéseknek, úttörő kísérletezéseknek, tudományos megállapításoknak prioritást adó folyóirat megjelenésére másfél évtizedet kellett várniuk a magyar tanerőknek.

Tanulmányomban – rövid visszatekintés után – a jelzett időben napvilágot látott, az iskolaügy, illetve a nevelés kérdéseivel foglalkozó magyar nyelvű kiadványok rövid elemző ismertetésére törekszem.

Az első világháború előtti időben több magyar nyelvű pedagógiai folyóirata is volt az erdélyi magyarságnak,¹ melyek a pedagógusok továbbképzését, az oktató-nevelő munka korszerűsítését tűzték zászlójukra. A legjelentősebbek közülük: a gyulafehérvári *Egyházi és Iskolai Hetilap* (1867), a szatmári *Népiskolai Lapok* (1870), a kolozsvári *Család és Iskola* (1875), a nagyenyedi *Egyházi és Iskolai Szemle* (1876), az aradi *Tanügyi Közlöny* (1879), a Déván alapított *Magyar Tanítóképző* (1886), a dési *Tanügyi Tanácskozó* (1893), a beszercei *Tanügyi Értesítő* (1895), a tordai *Tanítótestületi Értesítő* (1898).² Ezek mellett minden nagyobb iskola rendszeresen megszerkesztette saját évkönyvét – ezek ma is nagy segítséget jelentenek az iskolák történetének feltárásában.

Az első világháború után első alkalommal György Lajos készített mérleget az 1919 és 1923 között megjelent időszak kiadványokról. Rendszerező munkája során először is megmenteni kívánta „az öt év alatt nagy összevisszasággá torlódott anyagot”, illetve képet szeretett volna festeni „a nagy átalakuláson átököknt itteni magyarság életének erről a fontos tényezőjéről”.³ Azt is tudta,

hogy a világháború előtti erdélyi magyar nyelvű hírlapok és folyóiratok mindegyike megtalálható a budapesti Magyar Nemzeti Könyvtárban, a háború után azonban megszakadt ez a folytonosság. Romániában csak 1923. január elsejétől lépett érvénybe a nyomtatványok köteles beszolgáltatásáról intézkedő törvény, így a köztes idő magyar nyelvű erdélyi folyóiratai rendszerezetten talán sehol sem lelhetők fel. Gyűjtőmunkája során György Lajos arra panaszkodott, hogy nemcsak a könyvtáraknál, de az egyes lapkiadóknál sem találta meg a jelzett öt év minden lapszámát. „Ilyen körülmények között fontos tudományos érdek volt e széles terület felkutatása és bibliográfiai leírása az elmúlt öt év időszakai sajtójának, annyival is inkább, mert egy része könyvtári fönnymaradásra már nem számíthat. Erre való tekintettel ez az összeállítás hosszú idő körülbekintő utánjárásával készült, s így olyan terjedelmű hiányok nem akadnak benne, amelyek a statisztikai megállapításokat érdemileg befolyásolnák” – írja.⁴ György Lajos 1923. december 31-ig 226 magyar időszaki sajtóterméket számolt össze Romániában, és 104 időközben megszüntet is számba vett.⁵ Nehéz azonban szám, illetve név szerint említeni a kifejezetten nevelésüggyel foglalkozó lapokat, hiszen ez a bibliográfia egy csoportba sorolja őket a vallásos kiadványokkal. (Nyilván azért teszi ezt így, mert az iskolák jó része egyházi fenntartású volt.) Az összesítésben 35 lap szerepel, ezek közül 11 már fennállott 1919 előtt, 24 pedig a háború után lett életre hívva.

György Lajos munkáját 1935-ben Monoki István folytatta,⁶ aki az 1935-ben megjelent sajtótermékek címjegyzékét készítette el. Bár lényegesen kevesebb időt fogott át, munkája alig volt kevesebb, hiszen ez egyetlen év alatt 300 magyar nyelvű lapot kellett számba vennie. Ez egyúttal a korábbi időszakkal szembeni haladást is igazolja. Új kategóriát is felállíthatott, mégpedig a tudományos szakirodalmat. „Ez meg azt bizonyítja – írja –, hogy a magyarság kulturális életmegnyilvánulása megtalálta egyensúlyi helyzetét s azt az egyenes vonalú utat, amelyen kiegyensúlyozott helyzetében haladnia kell.”⁷ Monoki István 1935-ös bibliográfiája viszont nem sorolja külön helyre a nevelésügyi lapokat, a betűrendes névjegyzékből pedig meglehetősen nehéz kikövetkeztetni, mely kiadványok vállalták fel igazán az iskola, az oktatás és a nevelés ügyét.⁸ Öt évvel később azonban, az 1919 és 1940 közötti idő sajtótermékeinek bibliográfiáját tartalmazó kötetében⁹ már külön sorolja a nevelés- és tanügyi lapokat, ám kétfőt duplán említ közülük,¹⁰ egyet pedig (*Az Út* címűt¹¹) kihagy a felsorolásból.¹² Ezek figyelembe vételével írható, hogy nyolc nevelésügyi újság, illetve folyóirat – *Az Anya, Család és Iskola, (Erdélyi) Magyar Tanító, Kulturkörti Élet – Viața*

Cercurilor Culturale, A Tanító, Tanítók Lapja, Tanügyi Szemle, Az Út – jelent meg magyar nyelven Romániában a két világháború között.¹³ Nem kifejezetten pedagógiai folyóirat volt, de a nevelésügy kérdéseit számon tartotta a korábban már említett *Erdélyi Irodalmi Szemle* is.¹⁴

Tanítók Lapja

A trianoni határmódosulás utáni első olyan magyar nyelvű időszaki kiadvány, amelyik iskolai és nevelési kérdésekkel is foglalkozott az 1921. október 6-án megjelent *Tanítók Lapja* volt. A magát „tanügyi és gazdasági újság”-ként meghatározó, Székelyudvarhelyen szerkesztett heti-, majd kétheti lap szerkesztője és kiadója Gyerkes Mihály állami igazgató-tanító volt. A nyolcoldalas, közepes formátumú újság a Románia területén élő és dolgozó három-négyezer állami intézeti magyar nyelvű óvónő és tanító lapja akart lenni „Timișoarától a Nistruig, és Bucovina északi felétől le a Dunăreaig”,¹⁵ azon pedagógusoké, akik „bizonyos gépies egyhangúság, minden élénkebben megnyilvánuló cselekvő erő nélkül”¹⁶ teljesítik szolgálatukat nap-nap után. E monoton munkához – „melyen alig változtatnak valamit a tantestületi ülések és a vidékenkénti kultúrkörök” – kívánt segítséget nyújtani. „Már a tudat, hogy van egy tanítóújság, mely minden kulturális intézmény ügyét szolgálja kifelé és befelé Romániában, fel-emeli érzetében az óvót és tanítót, s hatékonyabb működésre készíti a törvényes formák között úgy énje, mint az ország, új hazája tekintetében. Erőt nyújt a gyöngének a lap általi egység és fékezi a túlbuzgóságot a kilengésekben, hogy ekképp a magyar tanerők konszolidálási törekvése midőn kifejezésre jut egységesen kifelé, benn neves munka folyjon az ország legjobb érdeke szolgálatában.”¹⁷ Az idézett, programadónak is tekinthető írás a következő pontokba foglalja a *Tanítók Lapja* által kitűzött célrendszert: „tisztázza a ’renegat’ kérdést;¹⁸ [...] szembenéz a váddal, hogy az állami iskolák csak tessék-lássék és ideig-óráig magyarok; [...] rámutat a lap azokra a jelenségekre, melyek feszültségben tartják egymással a felekezeti és állami magyar tanerőket; [...] elszámolást kér a lap a volt m. kir. állami tanítók felekezeti iskolában teljesített szolgálataik után járó fizetéseikről; [...] hozza a lap esetről esetre hiteles fordításban a rendeleteket, s egyben serkentőleg hat, hogy az államnyelvet ki-ki elsajátítsa; [...] gondot fordít az iskola adminisztrációs kérdéseire csakúgy, mint az oktatást érintőkre; [...] kovásza akar lenni Románia kebelében egy egységes magyar óvó és tanítói szervnek; [...] közeledést keres a más ajkú kartársakkal; [...] segítségére akar lenni a szakhatóságainak, [...] védelmében részesíti az óvót és a tanítót

mindannyiszor, ahányszor szüksége mutatkozik erkölcsi és anyagi tekintetben egyaránt.”¹⁹ Az Udvarhely megyei tanfelügyelő külön rendelettel ajánlotta tanítóinak figyelmébe a lap megrendelését, az iskoláknak pedig javasolta, hogy a „tantestület az év folyamán rendezett előadások jövedelméből egy példányt az iskola részére szerezzen meg, és évenként bekötve a tanítói könyvtárba helyezze el.”²⁰

A kezdetben hetente, majd kéthetente megjelenő Tanítók Lapja az öt évfolyam alatt nagyjából ugyanolyan szerkezeti felépítésben jelentkezett: az első részben három-öt hosszabb, közérdekű eseményt/jelenséget elemző írást vagy kisebb nevelésügyi tanulmányt hozott, ezt – a kezdetben ritkábban, később gyakrabban jelentkező – *Didaktika* rovat óraleírása(i) követték, aztán a szintén ritkábban fellelhető *Irodalom* rovat olvasmánya vagy verse következett, utána a mindig meglehetősen terjedelmes és átfogó módon informáló hírrovat, majd a szerkesztői üzenetek. A harmadik évfolyam közepétől jelentkezett az *Egyesületi Élet* rovat, amelyik a tanítóegyletek, körök programjairól, a szövetkezetek híreiről informált. – Bár elsősorban az állami tanítóság szócsöveként hirdette magát – abban az időben más magyar nyelvű tanügyi újság nem lévén –, a Tanítók Lapját a felekezeti iskolák tanítói is járatták. Erről egy, néhány felekezeti tanító panaszána hangot adó csípős hangvételű írás tudósít: „Felekezeti tanítók egy része hevesen panaszolja, hogy a Tanítók Lapját nem kapja kézhez, mert azt a plébánián visszatartják. Máshol az igazgató-tanító előbb elolvassa, egy részét el is használja, s a megmaradó rongyokat aztán átadja a kezdő, fiatal kollégának, aki egyedül rendelte meg a lapot. Kitűnő állapotok, derék emberek az ilyenek, akik a más pénzén járatott újsággal így bánnak el. Kár, hogy vezető állásban vannak, a más tulajdonának tiszteletben tartását tanító iskolába kellene őket internálni.”²¹ Ugyanakkor olyan, anyagilag jól szituált állami tanítókról is beszámol, akik visszaküldték a részükre ingyenesen megküldött lapszámokat. Ilyen jellegű tapasztalatokról több alkalommal csalódottan, fájdalmas hangon ír a szerkesztő: „Ha elvi meggyőződésből, vagy lehetetlen, szegényes anyagi helyzetük kényszeréből mondanának le a lapról és állnának félre közös ügyünk áldozattal való támogatásától: napirendre térnénk felette; de mikor a legmagasabb állami tanítói fizetést élvező tanítópár egy példány lapra nem fizet elő; de amikor legmagasabb állami tanítói fizetést élvező, városi helyen házakkal és falujában saját vagyonnal rendelkező másik áll. tanító küldi vissza a lapot [...], nem tehetjük, hogy itt e helyen meg ne írjuk, meg ne üzenjük, nem szép, nem helyes dolog, csupán a kivívt eredmények terített közös asztalához hozzáülni

és az izzadákos munkával, mérhetetlen előleges áldozatok árán, mások által megszerzett, helyzeti előnyök, ízletes és tápláló eledelét önző óriások módjára két kézzel ragadni és habzsolni.”²²

Meghirdetett programjához híven a Tanítók Lapja fel is vállalta az állami tanítók ügyének képviselőjét, szerkesztői több alkalommal helyet adtak benne a méltányos tanítói fizetést, nyugdíjat, a nyelvvizsgák elhagyását stb. kérő írásoknak.²³ Mindeközben Gyerkes Mihályék országos kongresszus tartását és külön magyar tanítóegyesület alakítását tervezték az állami román tanítók Erdélyi Általános Tanítóegyesülete keretében,²⁴ ám a román kormány tanügyi hatósága nem pártfogolta törekvésüket. A problémák megoldásáért eredménytelenül döngető lapnak egyre kevesebb megrendelője lett, annak ellenére, hogy az sokszor kérte a pedagógustársadalom anyagi támogatását. Mindezek miatt az 1925. július 9-i lapszámhoz csatolt kis lapocskán az újság megjelentetésének felfüggesztéséről informáltak olvasóikat. Gyerkes Mihály felelős szerkesztő 1927. március 24-én még megjelentetett egy „ingyen-reklám példányt”, melyben első sorban az előző évben általa szerkesztet és kiadott *A Népművelés Vezérkönyve* és *A Szabadoktatás Könyve* című füzetsorozatra hívta fel az olvasók figyelmét, ám a Tanítók Lapját többé már sem ő, sem más nem élesztette újra.

Viața Cercurilor Culturale – Kultúrköri Élet

Az előzőhöz képest sokkal kevesebb olvasót megcélözva, a csíkvármegyei állami tanítószolgálat lapjaként indult útjára 1922 októberében a Csíkszeredában szerkesztett kétnyelvű *Viața Cercurilor Culturale – Kultúrköri Élet*, mely „nevelés és tanításügyi szaklap”-ként határozta meg magát. A Szalai Antal szerkesztésében havonta megjelenő hatoldalas, kis formátumú újság a tanfelügyelőség hivatalos lapja kívánt lenni, amit – tanfelügyelői felhívásra – a vármegye minden állami iskolája köteles volt járattatni, és az előfizetési díját az iskolai pénztárból fizetni. „Azon reményben indítom útjára e szerény kis lapot, hogy szállítója legyen az eszméknek, melyek az egyes kultúrkörök vitáiban megtisztulva újból visszatérjenek ennek hasábjaira, várva átültetésüket a gyakorlati életbe” – írta beköszöntő cikkében a szerkesztő.²⁵ A lap arculatának kialakításához meghívta „Csík vármegye tanítószolgálatát, minden egyesnek szervező képességét, munkakerését és ambícióját, hogy részt véve a nemzetek kultúrtörekvéseiben, a reánk bízott népet kultúrában neveljük és gazdasági jólétre segítsük”. A lap indításának gondolatáról később, egy évnyi szerkesztői tapasztalat birtokában írt, és ekkor fogalmazott meg pontosabb célrendszert is: „A *Kultúrköri Élet* azzal a tiszta

gondolattal indult útjára, hogy egy kis bátorítást vigyen a mai nehéz napokban a tanítók sok bajjal telt házába. Buzdítója akar lenni a jónak és serkentője a kételkedőnek, hogy a nehéz munka, melyet végzünk, ne vesszen hiába. [...] Munkára buzdítok tehát mindenkit külön, valamennyit együtt. Induljatok lelkesedéssel telve barázdát hasítani a soha nem szántott ugarba, és ne féljete! A ti munkátok a legszebb, legszentebb és legáldásosabb. Gyümölcse a legtisztább lelki megelégedés, az egyedül tartós boldogság.”²⁶

A Kultúrköri Életnek nem volt rovatbeosztása, kéthasábos tördelésben, folyamatosan hozta a tanfelügyelőség román nyelvű (és magyarra fordított) közleményeit, majd a pedagógusok életével kapcsolatos híreket.²⁷ Elsősorban informálni kívánt, nagyobb lélegzetvételű írások közzétételére nem vállalkozott. A lap magyar részét a szerkesztő írta, külön szerzői megjelölést, aláírást – a tanfelügyelő aláírásán kívül – egyik lapszámban sem találni. Bár furcsának tűnik, hogy e teljesen magyar vidéknek kétnyelvű tanügyi újságja volt, ám a románosító politikai törekvések ismeretében mindenképpen jónak mondható, hogy – akár ilyen úton is, de – eljutottak a magyar pedagógusokhoz a román tanügyi rendelkezések magyar fordításai. A hivatalos rendeleteken, kinevezéseken kívül a különböző körű tevékenységekről,²⁸ szövetkezeti eseményekről, előadásokról, iskolaszervezéssel kapcsolatos kérdésekről is informált. A csíkvármegyei kultúrkörök szabályzatukba foglalták, hogy „A *Viața Cercurilor Culturale – Kultúrköri Élet* a csíkvármegyei Tanítóegyesület tulajdonába megy át, melynek bevételeiről és kiadásairól a vármegyei egyesület pénztárnoka számol be a közgyűlések alkalmával. A lap szerkesztését a vármegyei egyesület évi közgyűlése szabályozza és szerkesztőjét tagjai sorából választja ki. Az állami tanítók a *Viața Cercurilor Culturale – Kultúrköri Élet*-re előfizetési díjat nem fizetnek, hanem minden iskola – ha eddig még nem volna – létesít kultúralapot, melyből minden tantestületi tag után évi 5 leit fizet a lap fenntartására.”²⁹

Az első év során érezhetően békés(ebb) körülmények között dolgozott tanfelügyelő és szerkesztő is, majd a második évfolyam második számától kezdődően a szerkesztő egyre gyakrabban feltűnő buzdító szavai már valamiféle „változásnak” a jelei. „Ne álljatok mozdulatlanul a nehézségek láttára, melyek tétlenségre akarnak bírni titeket. Küzdjétek le őket és törjétek előre, mindig csak előre! Lelketekben ne adjatok helyet másnak, csak a nemes eszméknek, melyek mindnyájunkat felemelnek. [...] Elvész minden e világból, ami polyva és félre dobátik minden rossz, mint valami tisztátalan szellem és jönni fog egy olyan nemzedék, melyet ti neveltek és vezettek a felvilágosodásra. Mik a kis idők

hatalmasai az eszmék erőssége mellett, amelyért csepegtetve áldozátok tetterőtöket? Hogy tudnának ellenállni ezen egészséges áramlatnak, amelyet ti vizstek magatokkal az iskolába és társadalomba azok, kik sötétségben akarják tartani a világot? Dolgozzatok és ne féljete, a mi közös munkánk csodákat fog művelni. Isten segíteni fog minket!” – írta 1923 februárjában a lap címoldalára szerkesztett cikkében,³⁰ majd a lap közepén már a kényszerű román nyelvvizsgák letételére „buzdított”, meglehetősen rezignált hangvételben. A nyelvvizsga kérdése ezentúl szinte minden lapszámban megjelent valamilyen hír vagy szerkesztői tanács formájában. Ugyanazon év májusában viszont, a tanfelügyelőség 386–923. sz. rendeletének kapcsán³¹ Szalai Antal már nem a kétnyelvű lap türelmes szerkesztőjeként írt, hanem erős hangon szólalt meg a magyar tanítóság védelmében: „Memorandumot szerkesztettem ez ügyekben közoktatási miniszter úrhoz, melyben feltártam az érdekelt magyar tanítóságnak a rendelet esetleges végrehajtása által előálló katasztrofális anyagi helyzetét, és arra kértem, hogy tekintszen el minden további megvizsgálattástól, mely Damoklész kardjaként lebeg örökké a magyar tanítóság feje fölött, s a családos és idősebb és súlyos anyagi érdekeltségüknél fogva egy évre távozni képtelen tanítókat engedje megmaradni állásukban nyugdíjba menetelükig, ahol becsületes és hazafias munkálkodásukkal sokszorosan fogják megszolgálni és meghálálni ezt a türelmességet és jótéteményt” – írta.³² A következő lapszámban azt is közli, hogy bár a tanfelügyelőség „illetékes helyre” tette a memorandumot, ebből senki ne merítsen reményt, hanem készüljön alaposan a nyári nyelvvizsgákra. Szalai Antal szerkesztő magyarpártoló megnyilvánulása valószínűleg nem lett jó szemmel nézve (ami – nyilván – az ő lap iránti lelkesedését és munkakedvét is szegte),³³ így az általa életre hívott és vezetett *Viața Cercurilor Culturale – Kultúr-köri Élet* 1923 júniusától kezdve örök némaságra lett ítélve.

Tanügyi Szemle

A felekezeti tanítóság első, iskolaügyi és pedagógiai kérdéseket tárgyaló lapja a református kiadású *Tanügyi Szemle* volt, melynek első száma 1923. május 2-án került ki a nyomdából. A hagamásbodonai kántortanító, Bencze Gyula által szerkesztett, kéthetente nyolc oldalon megjelenő, kis formátumú újság az Erdélyi Református Tanítóegyesületek Szövetségének hivatalos lapjaként hirdette magát. „Szövetségünk sajtó nélkül nem teljesítheti hivatását úgy, amint teljesítenie kellene. [...] Lapunk útján intenzívebben tudjuk szolgálni a tanítóság erkölcsi és anyagi érdekeit, a magyar felekezeti népoktatást. [...] E lap nem egyes

személyek harci eszköze, nem egyeseké, hanem mindnyájunké. Azonban kérelhetetlenül fog sújtani, ostromozni mindenkit, aki igazságos ügyeinknek útjában áll, annak ellensége. [...] Ez a lap a mienk. Ha verejtekünkől is, de fenn kell tartanunk” – hirdette az induló lap vezércikke.³⁴ Az első oldalakon három-négy, valamely aktuális témához, eseményhez kapcsolódó hosszabb írást, majd az *Egyesületi élet* és a *Tanügyi hírek* című rovatokba soroltan több tudósítást, hírt közölt, végül pedig szerkesztői üzenetekkel és néha egyszerűbb hirdetésekkel zárult a Tanügyi Szemle. Az első lapszám Egyesületi élet c. rovatába illesztett írásában Ferenczy Gábor, az Erdélyi Református Tanítóegyesületek Szövetségének ügyvezető elnöke a szövetség, illetve a lap célrendszerét ismertetve rámutatott, hogy az iskola- és nevelésügy nagy feladatai csak a tanítóegyesületek közreműködése mellett és a tanügyi sajtóban megnyilvánuló eszmék figyelembe vétele mellett vezetnek kívánt sikerre. A tanítóegyesületi életet „megbénultnak” mondja, és ezt elsősorban a tanügyi sajtó hiányának tudja be. Éppen ezért e laptól sokat remél, olyan fórumnak tekinti, amelyik segíti a református tanítók „egy táborba tömörülését”, hogy ilyen módon hatékonyabban küzdhessenek „az általános pedagógiai és emberi nagy eszményi célok sikere érdekében. Hogy a jövő nemzedék kultúrában gazdag, erkölcsös, vallásos, munkaszerető, az eszmények iránt lángoló nép legyen.”³⁵ „Hitünk és meggyőződésünk, hogy csak lapunk útján tudjuk diadalra segíteni zászlónkat, azt a zászlót, amelyet négyéves keserveink szenteltek fel számunkra, melyre jobb jövőnk képe van felrajzolva. De hitünk és meggyőződésünk az is, hogy ha lapunk bukik, ügyünk is bukik. Ha a református tanítóság még most sem ébred annak tudatára, hogy teljesen magára hagyatva maga kell kivívja jogait, munkája bérét; ha még mindig mások emberségére, egyházunkért és fajunkért végzett és végzendő munkánk nagy horderejére támaszkodva hangtalanul várjuk az erkölcsi és anyagi elismerést, csak sorsunk rosszabbodására számíthatunk. Lapunkra szükség van! Tőlünk függ, hogy az fönnmaradjon” – fogalmazott a második lapszám végére illesztett buzdító írás.³⁶ E határozott hang mögött a református tanítóság egyházkormányzattal és a papsággal szembeni sérelme is meghúzódik, hiszen – mint olvasható – bérének csökkentéséért és hátralékos kifizetéséért ők tehetők felelősé. A papság és a tanítóság javadalmazása közötti különbség komoly ellentétet eredményezett e két csoport között. Utóbbiak éppen ennek a kérdésnek a rendezését kívánták elérni az egyházi alkotmány megreformálása által. Az egységes fellépés érdekében szorgalmazták a Tanügyi Szemlében megszólaló tanítók a református tanítóegyesületeknek minden egyházmegyében való megalakítását.

„Ahol kevesen vagyunk, lépünk be a szomszéd egyházmegyei egyesületbe. Minden református egyházmegyei tanítóegyesület csatlakozzék a szövetséghez. Szervezkedjünk, hogy erősödjünk!” – buzdított Erdélyi Pál szerkesztőbizottsági tag.³⁷ A szövetség évi gyűlése is, mely megszavazta a tanügyi lap indítását,³⁸ leszögezte hogy „Ez a lap minden hatóságtól független kell legyen, mert csak úgy szolgálhatja valóban a tanítóság érdekeit.”³⁹ A tanítók anyagi ügyeinek rendezése olyannyira elsődleges terve volt a szövetségnek, hogy amíg e kérdés napirenden volt, nem is tekintették célnak „pedagógiai eszméket, dolgozatokat lapunk mindenik számában” közölni.⁴⁰ A Tanügyi Szemlét – legalábbis a hasábjain megjelentetett üdvözlő írások alapján – sokféle örömmel fogadta a református tanítóság, ám egyes írásokból arra is fény derül, hogy az egyházi hatóság és papság tetszését nem nyerte el.⁴¹ Egyes helyeken olyannyira szívükön viselték a lap sorsát, hogy annak fenntartására – a megrendeléseken túl – külön előadásokat is szerveztek.⁴² Ám bármilyen lelkesek is voltak egyesek, a többség passzív maradt,⁴³ és a lap fenntartása egyre nagyobb anyagi nehézségekbe ütközött. Az anyagi ellehetetlenülés aztán a lelkesedést is megtörte és a terveket is szerte-foszlatta. A tapasztaltak miatt az első évfolyam tizedik lapszámában Bencze Gyula a felelős szerkesztői, szövetségi főtitkári posztjáról való lemondását és hagymásbodoni kántortanítói állásától való megválását is bejelentette. „Hogy mi érlelte meg bennem ezt az elhatározást? A tanítói nyomor! 10 000 lej évi fizetésből megélni és a köz érdekében anyagi áldozatot is hozni: képtelenség! [...] Sír a lelkem, mikor megválok lapunktól, attól a ’kedves gyermektől’, melynek fogantatásánál, születésénél jelen voltam; azt a zsenge gyermekkorában neveltem, hogy mint meglett ifjú teljes erejével szolgálhassa hivatását. Testvéreim! Támogassátok az ifjút, mert ha elbukik, ti is vele buktok, ügyeink is sírba szállnak vele. Én már összerokkadtam a ’közös kereszt’ súlya alatt, mely talán jobban nehezedett reám, mint másra” – írta búcsúzóinak szánt cikkében.⁴⁴ A staféta átvevője Adorjáni Zoltán ákosfalvi tanító volt, aki még négy lapszámot tudott kiállítani, majd az anyagi ellehetetlenülés részletes ismertetése után a Benczééhez képest sokkal kritikusabb, ám ugyanolyan szomorú hangon vetítette előre a lap megszüntetését: „Előttem egy gyönyörű, fönséges cél állott: a lekapsolt területek református tanítóságát egy táborba tömöríteni s arra a sok-sok száz, ide-oda mozgó, bizonytalanul libegő ’mi lesz’, ’hogyan lesz’, ’mikor lesz’ kérdésre egymás között, együttfőzve, együtt kavargatva megtalálni a helyes választ. Szomorúan kell bevallanom, kedves barátaim, hogy a cél felé ez idáig egyetlen lépéssel sem közeledhettem, s ha a jelenlegi felhívásomnak nem lesz

szívekhez beszélő ereje, nem is fogok közeledhetni, le kell tegyem a lantot” – írta a Tanügyi Szemle utolsó számában.⁴⁵

A Tanügyi Szemle néhány lapszámából kristálytisztán kirajzolódik, hogy az elnyomottság ellenére mennyi tervet dédelgettek a derűlátóbb tanítók, mennyire lelkesedtek az összefogásért, és bíztak sorsuk jobbra fordíthatóságában, ám az ő lelkesedésük is kevés volt a fásultság, az anyagi nyomor sújtotta kollégák felrázására. Elsősorban övéikben kellett csalódniuk... A kor rezignált hangulatát hűen adja vissza egy Orbán Balázs nevű tanító rövid írása, melyet Adorjáni Zoltán új felelős szerkesztő kérésére írt a Tanügyi Szemle első évfolyamának tizedik lapszámában: „Barátom! Néhány sort kértél a jövőendő kultúrszociális feladatairól. Nagyon szeretnék kérésednek eleget tenni, de megvallom, hogy ma, kulturális jövőnk célkitűzéseiről beszélni: üres szalmacséplésnek, hiábavaló dolognak tartom. Mert kérdelem: lehet-e jövőre irányító programot alkotni, mikor e pillanatokban a magunk kultúréletét álmokóros ördöngéssel máról holnapra éljük? Lehet-e jövőnk kultúrtervének hálóját megszöni, lehet-e alkotó munkáról beszélni, mikor e tevékenységben egyik kezünk a védekezésre emelkedik és napi feladatainkat csakis félkéz munkával vagyunk képesek teljesíteni. Úgy hiszem, hogy nem. [...] Látom a magyar felekezeti tanító jelenét és az erdélyi magyarság szerény kultúrnap számosa előtttem glóriás hőssé magasztosul. Égő ház hősi mentőjének minek a további tanács?...”⁴⁶

Az Út és a Református Szemle

A Tanügyi Szemlénél régebben, a református tanítóság és papság együttes munkáját segíteni akaró szándékkal indított és huszonkét évfolyamon át fenn tartott, július és augusztus kivételével havonta megjelenő folyóirat volt *Az Út*. Az 1919-es indításkor már a „lelkipásztori és nevelői munka számára” szánta Ravasz László alapító, majd ezt vitte tovább az 1928-as esztendőig szerkesztő és kiadó Imre Lajos és Makkai Sándor, illetve 1929-től Imre Lajos és Tavaszgy Sándor. De mivel a református tanítóság és a papság között a korábban említett okok miatt meglehetősen nagy szakadék tátongott, e kis lap végig nem tudott az iskolai nevelői munka, illetve az azt végző pedagógusok igazi segítőjévé válni, így elsősorban a lelkipásztori munkát szolgálta. Erről tanúskodnak a többé-kevésbé állandó rovatai is: *Az Ige tükrében, Tudomány és világnézet, Gyülekezeti munka, Igehirdetés – kultusz, Vallásos nevelés, Egyházi Szemle, Irodalom, Folyóiratok szemléje*. Az út 1937-től nyílt meg jobban az iskolai nevelőmunkával kapcsolatos pedagógiai és didaktikai, pszichológiai tanulmányok, cikkek közlése előtt.

Elsősorban általános nevelési kérdéseket tárgyalt, s csak az utolsó évfolyamokban közeledett az iskola konkrét kérdéseihez. A lapszámonként egy-két (ritkábban három) neveléssel kapcsolatos írások szerzői között M. Nagy Ottó, Kovács Lajos, Kiss Béla, Erdélyi Gyula, Sándor Imre, Palkó János, Nagy Zoltán, Horváth István tanító- és tanármunkatársak neve olvasható. – E néhány tanulmány valóban lehetővé teszi, hogy a nevelésügyi sajtótermékek sorában is említést tegyünk Az Út című református folyóiratról, ám azt is le kell szögeznünk, hogy ez a kiadvány nevelés- és iskolaügyi kérdésekben nem képviselt nagy erőt.

Az utóbb említettek szerint sorolható ide az Erdélyi Református Egyházkerület hivatalos lapjaként jegyzett *Református Szemle*, mely az elméleti kérdéseket tárgyaló tanulmányok közlése helyett a különféle rendezvényekről, értekezletekről, előadásokról, konferenciákról stb. való informálást, illetve egyes tanügyi körlevelek ismertetését vállalta fel.

A Tanító

A korábban említett Tanügyi Szemlénél sokkal szélesebb réteg, a teljes magyar felekezeti tanítóság számára jött létre 1930 szeptemberében Kolozsváron a Lőrinczi Ferenc igazgató-tanító által szerkesztett *A Tanító*. A szintén nagy tervekkel indult, ám – az előzőhöz hasonlóan – tragikus sorsot megért kis formátumú kétheti lap alapítása a kisebbségi felekezeti iskolák tanítóinak 1930. július 2-án tartott kongresszusán lett elhatározva.⁴⁷ Bár a kongresszus az elnökséget és egy tiztagú bizottságot⁴⁸ bízott meg a lap költségeinek számbavételével, ám Lőrinczi Ferenc, a kongresszus elnöke egymaga vállalta át ezt a munkát, és tanévkezdésre már elkészített újságot tett a tanítóság asztalára. „Érezze meg minden tanító, hogy az összetartó kapocs megteremtett; érezze meg minden tanító, hogy megadatott az alkalom és mód a kölcsönös találkozássra és gondolataink kicserélésére. De érezze meg minden kartárs azt is, hogy ezen programnak teljes erejéből való támogatása iskoláink és saját magunk erkölcsi és anyagi érdekei előbbrevitele céljából – szent kötelessége” – írta az első lapszám személyes hangú felszólításában.⁴⁹ A megelőlegezett anyagiak megtérülését, illetve a lap hosszú távú fenntartását az előfizetési díjak pontos megküldésében és új előfizetők szerzésében látta a felelős szerkesztő, aki a felekezeti tanítóknak nem csak olvasókat, hanem a lapot írásokkal, tudósításokkal is segítő munkatársakat látott. Említett írásában a következő programot állította lapja elé: „A T. hű tükre kell, hogy legyen kisebbségi tanítóságunk egész életének. A T. kifejezést kell,

hogy adjon minden örömnünknek, bánatunknak, reményünknek, élni akarásunknak. A T. útbaigazítás, felvilágosítás, ügyes-bajos dolgokban elintézője kell, hogy legyen minden tanítónak. A T-nak tartalmaznia kell a hazai állami tanítók egyesületi életének láncolatot ismertetését. Foglalkoznia kell a külföldi tanügyi sajtó termékeinek ismertetésével, pedagógiai kérdések megvitatásával. A T. alkalmat kell, hogy adjon a szülőknél és iskolabarátoknak is a megszólalásra s a nevelés problémáival való foglalkozásra. Ekképpen A T. a család és iskola között szilárdabb kapcsolatot, erősebb és bensőségesebb kölcsönös ráhatást kell, hogy biztosítson és fog is biztosítani. [...] A T. küzdeni fog tanítóságunk erkölcsi és anyagi helyzetének megjavításáért, küzdeni fog iskolafenntartó főhatóságainkkal egyetértve. De nem fog személyeskedni. Az elvekért való tiszta és becsületes harcot nem fogja összetéveszteni az ok nélküli szószaporitással.”⁵⁰ A Tanító mintaleckék, népművelési előadásanyagok közlésére is ígéretet tett, ám utóbbit nem igazán sikerült teljesítenie. A tanítási tervezeteket a *Pedagógia* rovatban közölték, a népneveléshez kapcsolódó írások pedig a néha beiktatott *Szociálpedagógia* című rovatba kerültek.⁵¹ Mellettük gyakran hozta a lap a könyv-rovatot (*Könyvismertetés* címmel), illetve az *Egyesületi Élet* és/vagy *Krónika* címűt is. Mivel a nyugdíj és az államsegély kérdése oly gyakran került napirendre, ezeknek a kérdéseknek is külön rovatot nyitottak (*Nyugdíj- és Államsegély* címmel). Ritkábban fordultak elő a *Rendelekek tára* és a *Különfélék* című rovatok. Ez a lap is felvállalta a tanítóság ügyének képviselőjét a legmagasabb szintű közoktatásügyi fórum előtt. Már a második lapszám közzétette annak a memorandumnak a szövegét, amelyet a felekezeti tanítók kongresszusán fogalmaztak a nyugdíj- és államsegély ügyek megoldásának érdekében.⁵² Bár – célkitűzéseit értelmében – elsősorban pedagógiai kérdésekről kívánt beszélni,⁵³ A Tanító érdeklődésének középpontjában mindvégig a felekezeti iskolák hasztalanul sürgetett államsegélye, nyugdíjügye, a román nyelvi tanfolyamok, és a felekezeti tanítók érdekvédelmének megszervezése állott.

A Tanító több mint másfél ezres létszámú erdélyi magyar felekezeti tanítóság egyetlen közös szócsöve volt abban az időben, ami arra engedte következtetni, hogy ez a tömeg (illetve annak nagy része) folyamatos támogatást is biztosított számára, ám hogy ez mégsem így történt, arról sok és egyre elkeseredettebb hangú írás tanúskodik. „Szégyen volna, ha 1500–1600 kisebbségi tanító nem tudna egy olyan lapot fenntartani és táplálni, mely hű tükörképe legyen annak a munkának, melyet önfeláldozóan végez Isten országának dicsőségére és a haza boldogulására” – írta le gondolatait a lapban az egyik lelkes tanító

(Sándor István), ám egyre többen lettek azok, akik nem hozzá hasonló módon tekintették ezt a kérdést, és a szerkesztők lapszámról lapszámra kénytelenek voltak az előfizetési díj megküldéséért könyörögni nekik. Az is igaz, hogy a lap a legszegényebb években próbált utat törni magának olyan időszakban, amikor elsősorban nem a jóindulat hiánya vagy az igénytelenség, hanem éppen az egyre nehezebbé váló megélhetés tartott vissza sokakat a megrendeléstől. Megrendítő például az a – második évfolyam 13. számának címlapjára került – írás, mely a Keleti Újság egyik hirdetését kommentálja: egy özvegy felekezeti tanító anyagi gondjai miatt örökbe adná tízéves tehetséges fiát... Az eset annyira megindította a felelős szerkesztőt, hogy miképpen korábban, egy beteg idős tanító kezelésének lehetővé tétele érdekében tette, most is támogatásra szólította fel a tanítóságot. „Kérdem tisztelettel, az iskolafenntartó egyházközség nem tud segíteni, vagy nem látja meg azt a tanítói lelket, amelyet szű módjára öröl a kibírhatatlan gond? Ha nem látja meg a munkaadó, nekünk kell meglátnunk. Minden tanító tartsa szent kötelességének, hogy jöjjön segítségére!” – írta.⁵⁴ A felekezeti tanítók összefogásának, országos érdekképviseletük megszervezésének érdekében közölte a lap a Romániai Felekezeti Tanítók Országos Szövetségének alapszabály-tervezetét, ám mivel ez a nagy gonddal szolgált ügy megoldatlan maradt, s – éppen ebből kifolyólag, vagy csupán a szegénység okán – az előfizetések is mind jobban csappantak, 1932 áprilisában, az 1–8. összevont számban az „utolsó szavakat” intézte olvasóihoz A Tanító.⁵⁵ Ez a mindössze nyolcoldalas, kis formátumú lapocskát minden bizonnyal az erdélyi magyar sajtókiadványok egyik legszomorúbbika. Bartha Lajos munkatárs az utolsó lapszámban röviden ismerteti, hogy csaknem egy éven keresztül minden, általuk ismert postacímű felekezeti tanítónak megküldték a lapot, majd egy év után már csak azoknak, akik elő is fizettek rá. Azonban egyre kevesebb előfizetési díj érkezett be, s a lap előállítási költségeire nem lehetett fedezetet találni. Azt is bevallja, hogy a kiadóval szembeni 45 ezer lejes tartozás kifizethető lenne, ha a hátralékos előfizetési díjakat beküldenék azok, akiknek a címére a lap járt. „Az a nagyfokú közöny, amely lapunkat ide juttatta, arra enged következtetni, hogy a felekezeti tanítók nem érzik szükségét annak, hogy a mi eszméinkért küzdő lapunk továbbra is fennmaradjon” – állapítja meg, majd – amennyiben rendeződnek az anyagiak –, megcsillant egy reménysugarat a folytatásra. „Mindnyájan érezzük nap-nap után növekvő s már-már elviselhetetlen életnehézségeinket, de éreznünk kell azt is, hogy ennek okozói elsősorban mi magunk vagyunk, mert benünk az összetartozásnak és megbízhatóságnak csak halvány csirái élnek. A

megérdemelt jobb életsorsunkba csak úgy juthatunk vissza, ha az eddigi nagy közönyünket félre téve, egy megértő és egymásért lelkesen küzdő táborba tömörülve harcolunk a szellemi és anyagi érdekeinkért” – írta, ám sem ezek a szavak, sem a hátralékosok közel négy oldalt kitevő névsora, sem a szerkesztő kétségbeesett szavai⁵⁶ nem indították jobb belátásra a megszólítottakat, így A Tanító ezután már nem tudott megjelenni.

Az Anya

A Tanítóval szinte egy időben, 1930. december 25-én jelentette meg és közel egy évig tartotta életben G. Csáky Rózsi temesvári felelős szerkesztő és laptulajdonos *Az Anya* című „gyermeknevelési és társadalmi hetilapot”. Ez a kezdetben heti, majd 1931-től havi szemleként szerkesztett, kemény, képes fedőlapú, háromhasábos tördelésben kiállított lap elsősorban a nők számára akart hasznos olvasnivalót nyújtani. „Rég óhajtott vágyunk teljesedett be. Összefoglalhattuk végre asszonyaink irányítása és gyermekeink nevelése terén kifejtendő, szívünkhöz minden bizonnyal legközelebb álló munkánkat. Vastag, hatalmas kötet lett belőle, de itt talán még inkább, mint máshol az volt a kívánság, hogy az égetően sürgős kérdéseket, ha nem is teljesen kimerítve, de mégis olyan messzemenőleg tárgyaljuk, hogy az anyákat buzdító tanácsokkal láthassuk el. Remélhetőleg számíthatunk az anyák megértésére. A nevelési rendszerek és kérdések tere végtelen nagy. Az idők változásával ezer és ezer új kérdés és feladat merül fel, nagy és súlyos követelmények lépnek előtérbe, úgy hogy minden anya, aki gyermekét egészséges és harmonikus emberré akarja nevelni, kétszerezsen érzi azok megismerésének szükségességét. Lapunk célja: ebben a munkában segítségére lenni az anyának” – határozta meg lapja programját beköszönő cikkében a szerkesztő.⁵⁷ Az asszony és a gyermek, a nő és a tanító nevelését tűzte zászlajára *Az Anya*, amelyik a nő társadalmi mozgalmának is szószólója és zászlóvivője kívánt lenni. Bár rövid élete alatt igen igényes kiállítású és értékes tartalmú lapszámokkal jelent meg, terveiből csak igen keveset tudott megvalósítani. „Azt a korszakot éljük, amidőn semmit sem sajnálva, minden áldozatot meghozunk gyermekeink érdekeiért. A sok fontos nevelési eszköz között is elsők között van Az Anya mint a romániai magyarul olvasó édesanyák legjobb barátja, nevelője, tanácsadója. Ezért minden édesanyának kötelessége támogatni ezt a lapot” – közölte több alkalommal is e frappáns reklámot, és bár azt is megtudni az egyes számok hátoldaláról, hogy a lap Erdély és Bánát minden hírlapárudájában kapható, nagy támogatást mégsem szerzett. A rovatbeosztás

nélkül szerkesztett, húsz-huszonöt hosszabb, orvosi, pszichológiai, különféle korú gyermekek nevelésével,⁵⁸ háztartással és szórakozással kapcsolatos írást tartalmazó lapszámokban bőségesen találni különféle reklámokat is. Utóbbiak szövegezése itt-ott mosolyogtató, miképpen az is, ahogyan egymás mellé illesztődött – például – a szövet, az elem, a tápcukor, a vas- és rézbútor, a képkeretgyár, az úri szabó, a szanatórium, a sörfözde s a tápszer reklámja. Második évfolyamának nyolcadik, immár Brassóban szerkesztett és kiadott számában a lap a Szülők Szövetségének megalapítását szorgalmazta,⁵⁹ de mivel éppen ez volt Az Anya utolsó lapszáma, e nemes kezdeményezésből végül semmi sem lett.

Erdélyi Magyar Tanító

A „tanítói érdekekért küzdő tanügyi lap” volt a Nagyváradon szerkesztett *Erdélyi Magyar Tanító*, melynek első száma 1933. szeptember 15-én jelent meg a nagyváradai igazgató-tanító Székely Gyula felelős szerkesztésében és kiadásában.⁶⁰ Az Erdélyi Magyar Tanító közepes méretű, nyolcoldalas újság volt.⁶¹ „Az erdélyi magyar iskolák kátyúba kerültek akarjuk megmozdítani. Tanítótestvéreinket akarjuk egy táborba tömörítve felrázni a tespedő csüggedésből. Tudjuk, ezer baj gyötör bennünket és bajainkra hiába keressük külön-külön az orvosságot. Eldugott falvainkban hiába sírunk, jajkiáltásainkat úgysem hallja meg senki. [...] Nem ígérünk mi csodát, nem ígérjük, hogy máról-holnapra ezeket a bajokat, ezeket az égő, sajgó sebeket képesek leszünk begyógyítani, orvosolni. De alkalmat akarunk adni, hogy ezek a magányos sóhajok, panaszok egyesítve a nagy nyilvánosság elé kerüljenek, hogy hozzászólások útján alakuljon ki a tanítói közvélemény, hogy mit tehetünk, minő eszközök állhatnak a rendelkezésünkre, s melyeknek igénybevétele által remélhetünk valamit elérni” – fogalmaztak beköszöntő cikkükben a szerkesztők.⁶² E meglehetősen finom hang később egész keményre vált, és keserűen marasztalja el az iskolafenntartó hatóságokat, az Országos Magyar Pártot, a politikai napilapokat, s a magyar tanítóságot is, melyek közül egyik sem „fejtett ki olyan akciót, s nem vittek kezdeményezésükbe annyi esélyt, aminőt és amennyit ez a nagyfontosságú kérdés megérdemelt volna. Mert jegyezzük meg, itt nem csupán a felekezeti tanítóság existenciális érdekeiről van szó, hanem Erdély-szerte a magyar iskolák léte forog kockán s a magyar generáció elnemzetlenítéséről van szó.”⁶³ Az Erdélyi Magyar Tanító nem hallgatja el a hasonló céllal életbe hívott, majd éppen a tanítóság által „kivégeztetett” A Tanító című tanügyi lap sorsát sem. A most indított lapot a szerkesztő „utolsó kísérletnek” mondja, s megjegyzi: „Ha nekünk

nem sikerül közönyötöket megtörni, nem tudni, fog-e akadni még mostanában valaki, aki felemelje kezünkből a kihullott tollat” – írja odébb. Miképpen A Tanító és az előtte említett református lapok, az Erdélyi Magyar Tanító is a felekezeti tanítók állami hozzájárulással történő fizetés- és nyugdíjrendezését tűzte ki elsődleges célként maga elé. „Ha a mindennapit biztosítottuk magunk és családunk számára, megindíthatjuk küzdelmünket többi kitűzött céljainkért. De értsük meg: eredményt csak úgy érhetünk el, ha az erdélyi magyar tanítók egy közös táborba tömörülnek. [...] Nem akarunk egyebet, csupán megélni. Lapunk tehát a megélhetésünkért harcol. Egyedül csak a tanítói érdekek védelmét tűzte ki célul” – nyomatékosítottak.⁶⁴ A kéthavi szünet kivételével havonta (minden hónap 15-én) megjelenő lap terjedelmét és folyamatos megjelenését is az előfizetők számától tették függővé. E meglehetősen kemény – és a sajtóban szokatlan – hangnak volt foganatja, hiszen az Erdélyi Magyar Tanítónak hamarosan szép számban gyűltek az előfizetői.⁶⁵ A legtöbb megrendelő a Partiumból és Kelet-Erdélyből volt végig, a székelyföldi pedagógusok közül sokkal kevesebben igényelték ezt a lapot, mint a korábban említetteket. A kéthasábos tördelésben kiállított kis újság kezdetben csak a híreket sorolta külön rovatba, később a rendszeresen közölt román lecketerveknek *Román kör* címmel indított rovatot,⁶⁶ majd az egyre több helyről érkezett tanítóköri beszámolóknak is külön rovatot nyitott, *Egyesületi élet* címmel. A teljes első évfolyam írásainak tartalomjegyzékét hozó melléklet például 10 vezércikkről, 11 társadalmi cikkről, 5 nevelésüggyel foglalkozó írásról, 6 tanítói érdekekért küzdő cikkről, 10 lap- és könyvismertetőről, 7 román lecketervről, 14 kisprózáról és 5 versről, 16 tanítói értekezleti beszámolóról és számszerűen nem jelzett hírekről és hivatalos közleményekről tesz említést. Bár elsősorban a „tanítói érdek védelmét” tűzte ki célul, az Erdélyi Magyar Tanító⁶⁷ – amint a felsorolás is mutatja – rendszeresen közölt neveléstani, módszertani cikkeket, lapszemléket, majd tankönyvismertetések is. Az érdekvédelem erős megszervezését a tanítószövetség keretében látták volna biztosítottak, ennek megalapítását az előbb 1935 végére, majd 1936-ra tervezett felekezeti kongresszus keretében tervezték. A hosszas előkészítő tárgyalások után viszont meglepő dolgot tapasztaltak a szervezők: az egyházak nem támogatták a kongresszus megtartásának gondolatát. „Ennek oka abban keresendő, hogy az egyházak nem bíznak a tanítóikban, pedig erre a tanítóság nem szolgáltatott okot. Az illetékes tényezőket megnyugtathatjuk, hogy a magyar tanítóság tömörülése egyetlen célt szolgál, megkeresni az erdélyi felekezeti tanítóság anyagi helyzetének javítására alkalmas eszközöket, s így

közvetve a hitvallásos magyar iskolák fokozottabb védelmét biztosítani” – írták válaszul a tapasztalt aggodalmakra.⁶⁸ Abban, hogy végül is nem sikerült megszervezni az oly nagyon akart kongresszust, nem az egyházak ellenérzéseinek, hanem a hatósági akadékoskodásoknak (illetve az azoktól való félelemnek) volt nagyobb szerepe.⁶⁹ A kongresszus meg nem tartása/tarthatósága fölött érzett szomorúság több későbbi cikkben is megjelenik. „Az anyagi gondok alatt roskadozó, az étellel állandóan harcban álló, a megélhetésért, a mindennapiakért küzdő, veritékező tanító nem képes lelkét bevinni a munkájába, mert lenyűgözi azt az élet ezer baja. És egy elégedetlen ember csak elégedetlen embert nevelhet. Hogy nem látják, hogy nem értik meg ezt, akik nyitott szemmel nézik a világot és azok, akiknek ezzel mégis csak törődni kellene valamit!... Ezért lett volna szükség a felekezeti tanítóság kongresszusára, hogy emlékezetébe idézzük az illetékeseknek és hogy beleordítsák ennek a vak, süket társadalomnak a fülébe, hogyha a tanítót rongyoskodni, koplalni, nélkülözni hagyják, ha megvonják tőle annak lehetőségét, hogy a kultúrember színvonalát megközelítő életet folytathasson, ennek szomorú következményei lehetnek” – írta rezignáltan, ám a tőle megszokott kemény hangon a felelős szerkesztő.⁷⁰ Csalódottsága ellenére azonban a kétirányú harc továbbvitelére szólított. Különösen fontosnak tartotta a tanító jogait szabályozó egyházi törvény kiharcolását.⁷¹ „Sorozzuk tehát a következő iskolai év legfontosabb feladatai közé az egyházi Főhatóságainktól kisürgetni egy szolgálati pragmatikát, mely magába foglalja nemcsak a tanító kötelességeit, hanem jogait is, így egyöntetű tanítói fizetés megállapítását, a szolgálati éveket, a családi állapotot s a lakbérosztályba sorozott városok figyelembe vételével. 17 évi vajúdas után elérkezett az ideje, hogy a tanítókra nézve ez a létkérdés végre rendeztessék” – írja.⁷² A tanítóságnak maradt tehát ismét a – nagyjából – magányos küzdelem, s ehhez az Erdélyi Magyar Tanító hasábjairól (is) érkező bátorítás. Ha a kitűzött, nagy terveket nem is tudta megvalósítani ez a lap, érezhető, hogy a tanítóság lelki erősítéséhez ő is nagyban hozzájárult. A lelki egységet, s a lehetőség szerinti tényleges összefogást mindvégig szorgalmazta.⁷³ Az erdélyi magyarság felemelkedéséhez szükséges gazdasági megerősödés érdekében a lap (illetve az aláírás nélkül is mindig felismerhető merész hangú felelős szerkesztő) is agitált: „Tehát gazdasági alapon kell szervezkedni. A magyarság fennmaradása az egyetlen eszköz, ha a magyarság összeteszi még megmaradt gazdasági erőit, miáltal gazdaságilag megerősödik, s munkalehetőséget teremt úgy a munkás elem, mint az intelligencia számára. [...] Itt, kedves tanítótestvérem, rád ismét apostoli munka vár. Gazdasági szakkönyveket kell

elővenned, hogy gyarapítsd ismereteidet, hogy tanácsot adhass a földműveseknek, hogy a kis birtokból kihozhasa az elérhető legnagyobb jövedelmet. Továbbá mindenütt propagandát kell csinálni a hitel- és fogyasztási szövetkezeteknek. [...] Ma a tanító, aki azt hiszi, hogy az osztályban leadott órákkal minden dolgát elvégezte, óriási tévedésben van. Dolgozni, kartársak, dolgozni! Őlbe tett kézzel hiába várjuk a segítséget.”⁷⁴ A szövetkezeti eszmét erősítő íráson túl egyre gyakoribbak lettek a lapban a nevelőt és a neveltet fókuszba állító kisebb tanulmányok, s lassan alább hagyott az agitáló, erős hang.

Erdélyi Iskola

Bár műfaji besorolás szempontjából és a kitűzött célrendszer tekintetében is különbözött az Erdélyi Magyar Tanítótól, az mindvégig legnagyobb „riválisának” tekintette az 1933 októberében megjelent, György Lajos és Márton Áron által szerkesztett *Erdélyi Iskolát*.⁷⁵ A tulajdonképpen már 1927-ben megtervezett nevelésügyi folyóirat 1933-tól 1940 tavaszáig – évi négy, összevont számmal – folyamatosan megjelent. Ezután közel kétéves kényszerszünet következett, majd – 1942–1944 között, már más szerkesztővel – még kilenc Erdélyi Iskola-füzet, 1947-ben pedig egy kis brosúra látott napvilágot. A György Lajostól fennmaradt pénzügyi kimutatások tanúsága szerint az Erdélyi Iskola publicistái alig, vagy egyáltalán nem kaptak honoráriumot munkájukért, a szerkesztők sem pénzért dolgoztak. A lap finanszírozását belföldi és külföldi segítséggel oldották meg, s az előfizetők száma is másfélszeresére nőtt az évek során, ám a bejövő pénz az ismert gazdasági helyzetben épp csak a költségek kifizetésére volt elég.

A folyóiratnak két nagy egysége volt: az egyik az iskolai, a másik az iskolán kívüli neveléssel foglalkozott. Az első hét évfolyam (amelyből hatot Márton Áron neve is fémjelez) mindkét részhez rovatbeosztást rendelt. (Az 1942-ben újraindított kiadványban már nem találkozunk ezzel, csupán az „Oktatásügy” és „Népnevelés” főcímekeket találjuk.) Állandó rovat volt a *Nevelésügy*, a *Módszer-tan* (később *Hogyan tanítsunk?* címmel), a *Nyelvünk és Kultúránk*. Több számba került *Neveléstörténet* vagy *Szülők Iskolája* című rovat is. A két nagy egység között kisebb közleményeket, könyv- és folyóiratszemlét, híreket, üzeneteket, tanácsokat közöltek, az előző egységkel ellentétben kéthasábos tördelésben.

Az Erdélyi Iskola hosszabb tanulmányainak egy része különféle konferenciákon, továbbképző kurzusokon, gyűléseken elhangzott előadások írott változataként jelent meg, de volt, hogy kifejezetten a folyóiratnak írtak a szerzők.

Előfordult az is, hogy más folyóiratoktól kölcsönöztek írásokat.⁷⁶ A módszer-tani rész óratervezetei vagy tanítóköri gyűléseken tartott tanórák vázlatai voltak, vagy kifejezetten az Erdélyi Iskolának szánt, igényes kidolgozású vázlatok. Az Erdélyi Iskola, a Majláth-Kör Pedagógiai Szeminárium, illetve a Népszövetség Pedagógiai Szakosztálya több ízben írt ki pályázatot, s a szerkesztők a jutalmazott munkáknak megjelenési lehetőséget biztosítottak a folyóiratban. Az mindeképpen megállapítható, hogy az Erdélyi Iskola a legjobb kortárs erdélyi (és nem csak erdélyi⁷⁷) nevelők írásainak adott helyet lapjain, s a nevelői rend tagjai mellett más szellemi pályákon működő, az erdélyi magyarság megmaradásának, megerősödésének ügyét, az iskola és nevelés ügyét felvállaló és azért tenni akaró nagyságok írásait is több alkalommal hozta. Mindannyian világosan látták, hogy az erdélyi magyarság gazdasági, szellemi, lelki felemelkedése csak akkor fog bekövetkezni, ha látásmódját alakító és meggondolt cselekvésre sarkalló képzésben részesül. Minden értelmiségiben felelősségtudatot kell ébreszteni a – leggyakrabban önhibáján kívül, tudás és nevelés nélkül maradt ifjúság (és nem csak az ifjúság) tanítására – vallották programjukban a szerkesztők. „Akik örhe-lyen állanak, éber figyelésre és megsokszorozott munkára vannak kötelezve” – hirdette mindvégig Márton Áron.⁷⁸ A folyóiratban publikáló „éber figyelők” között említjük – többek között – Baráth Bélát, Bitay Árpádot, Blédy Gézát, Domokos Pál Pétert, Eröss Alfrédet, Heszke Bélát, Magyar Tamást, Nagy Zoltánt, Perlaky Lajost, Puskás Lajost, Szabó T. Attilát, Székely Károlyt, Venczel Józsefet.⁷⁹

Beköszöntő írásukban az Erdélyi Iskola szerkesztői megértéssel nyugtázzák az elmúlt másfél évtized „múltunkban nem ismert küzdelmei” által követelt „mentési munkálatokat”, az iskolák „alapjainak aláfúrása következtében megrendült falak kétségbeesett támogatása” által megkívánt energiakifejtést, mely sem helyzetük sajátos feladatainak megvizsgálására, sem „az iramos évek forga-tagában a nevelés terén is kitisztult újabb irányok” megismerésére nem hagyott lehetőséget. „Népünk Erdély földjén a felgerjedt nem jó szándék szabad zsák-mányaként elhagyatva vergődik”⁸⁰ – írják, ám folyóiratukat éppen e válságos idők diktálta feladatok „megoldásának segítő szándékával” indítják útjára, a nevelés szolgálatában. „Külső körülményeink tájékozódásunk körét szűkre fogják, a tanulás lehetőségeit kevesbíti szegénységünk is, mégis lépést akarunk tartani az időkkel, s hogy erdélyi hivatásunknak megfelelően taníthassunk, erőfeszítések árán is tanulunk.” Úgy hirdetnek tehát tanítást, hogy maguk is felvállalják a tanulást. Későbbi lapszámok tanúsága szerint ők a külföldi országok nevelőitől,

tudósaitól „tanultak”, olyan személyektől, akiknek tovább vivő gondolatait, kutatását nem árnyékolta az erdélyi magyarsághoz hasonló szerencsétlenség. Az Erdélyi Iskola szerkesztői határozott hangon leszögezték, hogy e földön „a népművelés, a társadalmi munka, népünk minden irányú nevelése és felvilágosítása az iskola feladata. Ezt akkor teljesítheti, ha kereteit kiszélesíti, munkaterületével a társadalom egészét tekinti, és a meglevő sok nemes törekvést elmélyítve, egységes irányítással, népi közösségünk javára szolgáló egymozdulatú magyar cselekvéssé fogja.”⁸¹ Ez utóbbi mondatból érthető tehát, hogy folyóiratuk címének választása is szimbolikus jelentésű: lapjukkal olyanképpen kívánnak nevelni, amilyenképpen nevelnie kell(ene) a korabeli erdélyi iskolának: az iskolapadban ülőket és az azt elhagyókat is.

Az Erdélyi Iskola széles spektrumú programja kétség kívül újnak számított a korabeli romániai magyar oktatás- és nevelésügyi irodalom palettáján. Az első lapszám *Módszertan* rovatát (illetve annak első lecketervét) felvezető írásában – a magát meg nem nevező, ám stílusáról könnyen felismerhető György Lajos – ki is mondja, hogy új korszakot nyitnak, amikor „új idők kezdetét hirdető folyóiratnak” nevezi az Erdélyi Iskolát.⁸²

A meghirdetett „program” eleinte mélyen katolikus alapú volt, és ennek egyik iránymutatójaként XI. Pius pápa *A keresztény nevelésről* című körlevelét jelelték.⁸³ A folyóirat második oldalán hozott részlet a nevelés keresztény meg alapozásának szükségességét hirdeti:⁸⁴ „minthogy a nevelés lényege az embert olyanná alakítani, amint élnie kell a földön, hogy elérhesse azon fenséges rendeltetést, amelyre Isten teremtette, világos, hogy az isteni gondviselés jelen rendjében, ahol egyszülött fiában megmutatta az utat, az igazságot, az életet, tökéletes s az ember végső céljának megfelelő nevelés csak a keresztény nevelés lehet.”⁸⁵

A pápai írás után a két szerkesztő szólt az olvasókhoz az Erdélyi Iskola első füzetének oldalain. György Lajos a válságba került iskola számára próbál kivezető utakat felmutatni, nem elhallgatva, hogy a szellemi és anyagi téren érezhető megrendültség idején ez egyáltalán nem könnyű feladat.⁸⁶ Logikus gondolatmenettel vezeti le, hogy a tapasztalható lelki válság legszembetűnőbben a nevelésben mutatkozik, amely – miként a világon mindenhol – Erdélyben is a jobb, boldogabb ember megteremtése érdekében szeretne munkálkodni. Az első világháború előtt már eluralkodott kulturális válság a háború katasztrófájában bontakozott ki igazán az emberiség előtt, s mindezeket tapasztalva a kor iskolája felismerte, hogy „nem haladhat a régi mederben, s nem dolgozhatik a

háború előtti nagyon is megrozsdásodott, nyikorgó módszerrel”.⁸⁷ György Lajos ezzel a kijelentésével is jelzi, hogy az Erdélyi Iskola mint folyóirat és tényleges iskola, az új pedagógia által javasolt irányba kíván haladni. Lapjain nem a módszernek és a tudásnak elsőbbséget követelő, racionalista herbarti pedagógiának, hanem „az összes lelkierőnek kifejlesztésére s így az egész ember képzésére” irányuló nevelésnek kíván elsődlegesen helyet adni: „Szakítanunk kell a pozitívista és racionalista pedagógia egyoldalú intellektualizmusával, amelynek súlya még mindig nyomasztólag nehezedik ránk, s többé már nem azt a célt kell magunk előtt látnunk, hogy a tanuló emlékezetét minél több tudásanyaggal halmozzuk el, hanem arra kell törekednünk, hogy az ismeretet az ítélőképesség fejlesztésére fordítsuk. Nem ismeretközlés, hanem ítéletalkotás a célunk, nem mennyiségre törekszünk, hanem a milyenségért dolgozunk, nem a holt betű a megkötőnk, hanem a nevelési célt szolgáló lényeg a szempontunk, nem az univerzális tudás az ideálunk, hanem a személyiség kifejlesztése, az egész ember kiválóan alkalmassá tétele az akarásra, az irányunk.”⁸⁸ – Nem nyílt fronti „harcot”, érdekképviseletet ígér tehát a pedagógusoknak ennek a folyóiratnak a gondolója, hanem a belső szemléletváltást segítő, új utak felmutatását, hogy „olyan nemzedék nőjön föl körülöttünk, amely a népünk jelenkori életét megérti, abba öntudatosan beleáll s a helyesen fölismert társadalmi, politikai és kulturális feladatok szellemében dolgozik”. Az Erdélyi Iskola szerkesztői abban is eltérnek a korábbi nevelésügyi lapok vezetőitől, hogy ők nem vádolják mulasztással, széthúzással a terhek alatt amúgy is megroskadt pedagógusokat, hanem bizalmat szavaznak nekik, így közvetítve erőt számukra saját maguk és a rájuk bízottak felemelésére. „Ilyen irányban nevelni az ifjúság lelkét: ez a mi világosan látó, a korral lépést tartó és okosan cselekvő tanítórendünk kötelessége” – írja György Lajos. Jó pedagógusként tudja, hogy ha a nehézségeket, problémákat sorolja, még jobban tudatosulnak azok a nevelőkben, akik így, rezignált, megfáradt lélekkel semmi építőt nem fognak tudni tenni.

Az előbbi gondolathoz csatlakozott Márton Áron is, aki az 1933. szeptember 2-án tartott gyergyószentmiklósi katolikus nagygyűlésen elmondott beszédét⁸⁹ tette közzé az Erdélyi Iskolában, s ezzel – György Lajoshoz hasonlóan – meghirdette a folyóirat népművelési programját. Márton Áron az iskolán kívüli népművelést visszakapcsolja az iskolához, és annak „kiszélesített” programjába utalja. Ő megérti a „gyökértelenül, a vallásos talajból kiszakadva, romboló eszmék határán a romlás lejtője felé sodródó” ifjúságot, hiszen jól tudja, hogy a harmincas évek elején fiatalkorukat élők éppen a háború véres éveiben léptek a

világba, és önhibájukon kívül jutottak sorsukra. Nem ostorozni, hanem fel-emelni akarja ezt a generációt, megteremtve számára is a korábban elmulasztott tanulás lehetőségét. Feljük – és minden erdélyi magyar ember felé – kéri kitérni az iskolák ajtóit. Nem egyesekben vagy kisebb csoportokban, hanem az egész erdélyi népben gondolkodik, és példaképként a dán prédikátort, Grundtwig Frederic-et állítja a nevelők elé, aki „vállon ragadta és felrázta az elalélt nemzetet”. A követésre érdemesnek tartott külföldi modellekhez hasonlóan Márton Áron az erdélyi magyar népművelést is csak vallásos alapon tudja elképzelni. Ezért a népművelő intézmények sorában első helyen említi az egyházat, s csak utána sorolja az elemi iskolát, illetve az értelmiségiek által felismert számtalan nevelési lehetőséget.

Miképpen az iskolát is „kiszélesíti”, kiszélesíti a nevelői rend feladatkörét is, így a „hivatalos” munkán kívül sokkal többet vár el tanítótól, tanártól, paptól egyaránt.⁹⁰ „Tudom, hogy mindez munkatöbbletet, több fáradságot, az eddigiek mellett újabb megterhelést jelent. Anyagi haszon nincs belőle, sőt gyakran anyagi áldozatot is fog követelni. Azonban ha a süllyesztés felé veszedelmesen lökődő népünket meg akarjuk menteni és a saját kötelességünket nem akarjuk megint letagadni, vállalnunk kell” – biztatott. A munkatöbbletet tehát egyértelműen „kötelességnek” nevezi és ennek vállalásához – abban az elkeseredésre „jogosító” időben – épp a lelkesedést nevezi meg bátorító erőként: „Erőnk a lelkesedés. És ez mindenható! Ha a lerongyolódott magyar értelmiség, a tizenöt év nélkülözéseivel megkínzott tanár- és tanítótestülettel az élen felismeri hivatását, ez a csupa rongyos, de lázasszemű kis csapat a világ egyetemes borulatában is olyan keresztény életet fog itt felszítani, hogy nincs az alvilágnak az a vihara, amely be tudja kormozni, s egy népet olyan mélyre vert ezerágazású gyökérszeggel fog megkötni, hogy apái földjéről sem történelmi földindulások, sem gonosz szándékú politikai szelek nem tudják eltépni.”⁹¹ A meghirdetett népnevelési terv szolgálatába ajánlja Márton Áron az Erdélyi Iskola második részét, abban füzetenként hat-hat előadásvázlatot és különféle tanácsokat hozva az iskolán kívüli nevelést felvállalóknak. Nem tapogat, vizsgálódik, kérdez, melyik lenne a jó irány, hogyan kellene cselekedni, hanem kész tervvel áll elő, és azt kínálja fel pedagógus- és paptársainak.⁹²

Az Erdélyi Iskola kötetei vezérkönyveket pótolnak, sőt szakkönyvek anyagát is hozták, részben tanulmányok, részben folytatásos közlések formájában. A folyóirat kezdetben a tanévhez igazodva, szeptembertől júniusig jelent meg, majd a kétéves kimaradás utáni újraindulástól a naptári évet követte. Egy-egy

füzet nagy anyagmennyiséget dolgozott fel, így elégségesnek mutatkozott a kéthavi megjelenés (a nyári szünet idején nem szerkesztették). Népes olvasótábora volt, amit abban az időben kevés folyóirat mondhatott el magáról.⁹³ 1933 októberére és 1940 áprilisa között a folyóiratnak 28 füzete jelent meg, egyenként 112–148 oldalas terjedelemben. Ez a 28 füzet 343 iskolai neveléssel kapcsolatos hosszabb írást/tanulmányt, 286 általában külföldi folyóiratokból átvett „kisebb közleményt”, 395 főként hazai vonatkozású kishírt, 216 részletesebb könyv- és folyóiratszemlét hozott, 47 új pedagógiai könyvet pedig csak cím szerint mutatott be. Az iskolán kívüli neveléssel foglalkozó második nagy részben 29 rövidebb bevezető írást, 153 előadásvázlatot, 53 ünnepnapokhoz kötődő közleményt és 121 mellékletként vagy függelékként közölt színdarabot, kottát stb. tett közzé. Az 1942 és 1944 között megjelent hét füzet 47 iskolai oktatás-neveléssel, 55 iskolán kívüli népműveléssel kapcsolatos írást, mindössze 17 közleményt és 50 könyvismertetőt közölt.

Az Erdélyi Iskola kétségtelenül sokat lendített előre korának iskolaügyén. „Felbecsülhetetlen szolgálatokat tett azzal, hogy kiegészítette ezt az iskolapolitikát, mert a politikai küzdelemben nem igen maradt, nem is maradhatott elég gondoskodó figyelem magának az iskolának, a nevelésnek és annak, ami az iskolához oly szorosan kapcsolódik, a népnevelésnek.”⁹⁴

Korszakolás – összefoglalás

A két világháború közötti erdélyi magyar tanügyi sajtó történetében tehát három időszakot különböztethetünk meg:

1) Az 1921 októberétől 1924 végéig terjedő időben három, kifejezetten az iskolaügyi és – halványabban a – pedagógiai kérdéseket felvállaló újság (*Tanítók Lapja*, *Viața Cercurilor Culturale – Kultúrközi Élet*, *Tanügyi Szemle*) jelent meg: az első kettő az állami, utóbbi a református tanítóság kiadványaként. Komoly elhatározásokkal indultak, ám a külső körülmények, illetve a tanítói közömbösség miatti anyagi ellehetetlenülés miatt valamennyien hamar eltűntek.

2) 1924 vége és 1930 szeptembere között *Az Úton* és a *Református Szemlén* (mindkettő református kiadvány volt) kívül más, az oktatás és nevelés ügyét felvállaló újság vagy folyóirat nem jelent meg – ám az említett, régebbi alapítású kiadványok is csak érintőlegesen foglalkoztak tanügyi kérdésekkel.

3) 1930 szeptemberétől 1940-ig két rövidebb (*A Tanító* és *Az Anya*) és két hosszabb életű nevelésügyi lapja volt az erdélyi magyarságnak (az *Erdélyi Magyar Tanító* és az *Erdélyi Iskola*). A felekezeti tanítóságot célozta meg a kolozsvári Tanító és a nagyváradi Erdélyi Magyar Tanító is – mindkettő elsősorban érdekvépviseletet ígért, nagy terveket szőtt, ám – önhibáján kívül – alig-alig valósított meg belőlük valamiket. Többnyire informáltak, összefogásra, az egymással való kapcsolattartásra buzdítottak, s emellett pedagógiai és módszertani írásokat közöltek.

Az elemzettek mindegyike néhány (maximum 16) oldalas újság volt, és ilyenként nagyobb lélegzetvételű tanulmányok, elemzések közlésére nem is vállalkozhatott. Figyelmüket főképpen az iskolai ügyek, a gyermekneveléshez kapcsolódó kérdések kötötték le, az iskolán kívüli népnevelés kérdését nem tudták felvállalni, de még ahhoz kapcsolódó anyagokat, buzdító írásokat is alig-alig közöltek. Teljességgel hiányzott tehát a terjedelmesebb, az új pedagógiai módszereket, didaktikai elveket, bőséges hazai és külföldi könyv- és lapszemlét, a népnevelést segítő anyagokat közlő folyóirat. Ezt az űrt töltötte be 1933 októberétől az Erdélyi Iskola, az a folyóirat, amelyiket – elsősorban egyediségénél fogva – értelmetlen dolog más erdélyi magyar tanügyi lapokkal összevetni. A kortárs magyarországi szaksajtóban találni hozzá hasonlókat, azokhoz viszont az erdélyi helyzet diktálta sajátosságok miatt nem érdemes hasonlítani.

A két világháború közötti erdélyi magyar nevelésügyi sajtó tehát igen szegényesnek mondható. Csupán egyetlen folyóirat merete felvállalni az oktatási-nevelési kérdésekkel való behatóbb foglalkozást, a többi, újság jellegű időszak kiadványban hangsúlyos helyet kaptak a pedagóguslét és az iskolák körüli gondokkal kapcsolatos témák. Utóbbiak főként az időszak nevelői rétegének életéről nyújtanak korrajzot, az egyetlen szakfolyóirat viszont az erdélyi magyar nevelők számára felmutatott pedagógiai szemléletekre, az ő gyakorlati megoldásaikra is rávilágít.

Jegyzetek

---

¹ Nevelésügyi kiadványok a 19. század utolsó harmadától jelentek meg Erdélyben, így ez az időszak az erdélyi magyar pedagógiai lapok szempontjából hőskornak számít.

² Vö.: Nagy Géza: Nevelésügyi sajtónk hagyományából. In Veress Zoltán (szerk.), *Korunk Évkönyv – 1974*. Kolozsvár, 178. p.

³ György Lajos: A romániai magyar időszak sajtó öt esztendeje (1919–1923). In *Erdélyi Irodalmi Szemle*, 1924. 7. sz. 239. p.

⁴ Uo. 240. p.

⁵ A 330 lap 36 helyen jelent meg. A legtöbbet kiadók: Kolozsvár (113), Temesvár (42), Nagyvárad (36), Arad (25), Marosvásárhely (20), Szatmárnémeti (13). A sorrend 1923-ban is ugyanez volt: Kolozsváron ekkor 71, Temesváron pedig 29 magyar lap jelent meg. (Vö.: György Lajos: A romániai magyar időszaki sajtó öt esztendeje (1919–1923). In *Erdélyi Irodalmi Szemle*, 1924. 7. sz. 242. p.

⁶ Monoki István a kolozsvári Egyetemi Könyvtár munkatársa volt, 1940–1944 között pedig igazgatója. Amint azt az (Erdélyi) Tudományos Füzetekben közreadott összeállításában megjegyzi, ennek a sajtóbibliográfiának az elkészítését is éppen György Lajos szorgalmazására vállalta el.

⁷ Monoki István (összeáll.): Romániában az 1935. évben megjelent román–magyar és magyar időszaki sajtótermékek címjegyzéke. In *Tudományos Füzetek*, Kolozsvár, 1936. 90. sz. 3. p.

⁸ Több, magát egyházi vagy hitbuzgalmi lapként hirdető kiadvány is foglalkozott az iskolák és pedagógusok ügyével, ugyanezt tette több társadalmi vagy irodalmi folyóirat is.

⁹ Monoki István (összeáll.): *Magyar könyvtermelés a román uralom alatt (1919–1940). II. kötet: Hírlapok és folyóiratok*. Budapest, 1941.

¹⁰ A Nagyváradon megjelentetett *Erdélyi Magyar Tanítót Magyar Tanítóként* külön is megemlíti. (A kényszerű névváltoztatásra a magyar földrajznevek eltiltása miatt került sor.) Ugyanígy kétszer említi a kétnyelvű *Viața Cercurilor Culturale – Kultúrköri Élet* című, Csíkszeredában kiadott lapot is.

¹¹ *Az Út* címmel a „lelkipásztori és nevelői munka számára” jelent meg református szerkesztésű folyóirat a két világháború közötti időben.

¹² Megemlítené még György Lajosnak a két világháború közötti romániai magyar katolikus sajtókiadványokról szóló tanulmánya (Gyulafehérvári Érseki Levéltár (GYÉL), VI. 11/b. 2. d. 8. cs. – György Lajos: *A katolikus sajtó a román uralom alatt. 1919–1940.*), melyben – egy csoportba sorolva – 22 pedagógiai és az ifjúsági lapot említi. „Ezt a viszonylagosan nagy számot mindenki megérti és méltányolja, aki tudja, hogy kisebbségi sorsunk voltaképpen egy miazmás környezetben folytatott őrt állás és erős védekezés volt a lelkek épségben maradásáért, világnézetünkben és magyar művelődési eszményeink körében való megtartásáért” – írta.

¹³ Iskola- és nevelésügyi kérdésekkel foglalkoztak az iskolai értesítők is. Ezek rövid ismertetése megtalálható a következő kiadványokban: *Az erdélyi magyar irodalom bibliográfiája, 1933. év*. Ferenczi Miklós hagyatékát kiegészítve összeállította Valentiny Antal, Cluj-Kolozsvár, 1934. (*Erdélyi Tudományos Füzetek*, 70. sz.); Valentiny Antal: *Az erdélyi magyar irodalom bibliográfiája. 1934–1939*. Cluj, 1935–1940. (*Erdélyi Tudományos Füzetek*, 79, 89, 95, 102, 112, 122. sz.); Vita Zsigmond: *Románia magyar irodalmának bibliográfiája 1940-ben és 1941-ben*, Kolozsvár, 1942. (*Erdélyi Tudományos Füzetek*, 154. sz.); illetve Monoki István (összeáll.): *Magyar könyvtermelés a román uralom alatt (1919–1940) I. kötet: Könyvek és egyéb nyomtatványok*. Kolozsvár–Budapest, 1997.

¹⁴ Az *Erdélyi Irodalmi Szemle* elsősorban a Romániában megjelenő magyar nyelvű és vonatkozású szépirodalmi és tudományos művek ismertetésére és kritikájára vállalkozott, a nevelésügyi sajtó bibliográfiai nyilvántartásán kívül elsőként foglalkozott szakszerűen a középiskolai tankönyvek ismertetésével, tartalmi és módszertani bírálatával. 1930-ban az Erdélyi Irodalmi Szemle szerepét az *Erdélyi Múzeum* vette át, mely az Erdélyi Múzeum-

Egyesület keretében tartott neveléstudományi előadásokról is informált, illetve több alkalommal is közölte azok anyagát.

¹⁵ Az állami magyar tanítósnak ugyanis – a felekezettel szemben – semmilyen érdekvédelmi intézménye nem volt. A hűségeskü letétele s az állami szolgálat nyomán pedig ők is számítottak az állam részéről jogaiknak és érdekeiknek a többségi tanítósnakéhoz hasonló védelmére.

¹⁶ Karcos: Mire jó ez a lap? In *Tanítók Lapja*, 1922. 2. sz. 10. p.

¹⁷ Uo. 11.

¹⁸ Az állami iskolák magyar tanítóira ragasztott jelző volt a „renegat” (áruló), akik – a megbélyegzők szerint – a magyar ügyet árulták el azzal, hogy hűségesküt téve román fennhatóságú iskolákban dolgoztak.

¹⁹ Karcos: Mire jó ez a lap? In *Tanítók Lapja*, 1922. 2. sz. 11. p.

²⁰ Hírek. In *Tanítók Lapja*, 1922. 3. sz. 24. p.

²¹ Felekezeti tanítók. In *Tanítók Lapja* (Hírek-rovat), 1923. 3. sz. 23. p.

²² Nem fogadom el. In *Tanítók Lapja*, 1922. 2. sz. 14. p.

²³ A II. évfolyam (1922) 3. és 4. lapszáma például címdalra hozta a szerkesztők által írt és a közoktatási miniszternek címzett memorandumot, melyben az állami és felekezeti tanítók fizetésének rendes időben való és méltányos kiszolgáltatásáért emeltek hangot.

²⁴ Az Erdélyi Általános Tanítóegyesület keretén belüli magyar alosztály létrehozását az Udvarhelyi Tanítóegylet határozta el, s ehhez kérte a többi egyesület csatlakozását is.

²⁵ Kultúrunka. In *Viața Cercurilor Culturale – Kultúrköri Élet*, 1922, 1. sz. 1. p.

²⁶ A „Kultúrköri Élet”. In *Viața Cercurilor Culturale – Kultúrköri Élet*, 1923. 2. sz. 1. p.

²⁷ „Minden egyes román szövegű rendeletet az igazgatók lemásolnak és feljegyzik a lap számát is, amelyben a rendelet megjelent. Ezen aktát kell iktatni és az irattárban megőrizni” – közölte az első lapszámban N. Comanicu tanfelügyelő. (*Viața Cercurilor Culturale – Kultúrköri Élet*, 1922, 1. sz. 2. p.)

²⁸ Csíkvármegye tanítótestülete 13 kultúrkörre tagozódott, melyek mindegyike – július és augusztus kivételével – havonta egyszer gyűlést tartott. A kultúrkörök rendes tagjai voltak az összes állami tanítók és az önként jelentkezett nem-állami tanítók.

²⁹ Szabályzat a csíkmegyei kultúrkörök részére. In *Viața Cercurilor Culturale – Kultúrköri Élet*, 1923. 1. sz. 2–3. p.

³⁰ A „Kultúrköri Élet”. In *Viața Cercurilor Culturale – Kultúrköri Élet*, 1923. 2. sz. 1. p.

³¹ A tanfelügyelőség ebben a rendeletben értesítette a magyar tanítósnak arról, hogy akik nyelvtanulási céllal a régi királyság területére kívántak menni a következő tanévben, azok ott külön községben lesznek elhelyezve és lakást is kapnak családjuk részére. Ha nem kérnek egy éves kiküldést, készüljenek a nyári nyelvvizsgákra.

³² Tanácsok és üzenetek. In *Viața Cercurilor Culturale – Kultúrköri Élet*, 1923. 5. sz. 5. p.

³³ Míg az első évben nagyjából minden román nyelvű írásnak megjelent a magyar nyelvű fordítása is, addig 1923-tól egyre több lett a lefordítatlanul hagyott román szöveg, s ezek lassan túlsúlyba is kerültek a lapon belül. A legutolsó számban például csak az *Üzenetek és tanácsok* című rovat két írása volt magyar nyelvű, különben a teljes lapanyag román volt.

³⁴ Bencze Gyula: *Tanító testvéreimhez*. In *Tanügyi Szemle*, 1923. 1. sz. 1. p.

- ³⁵ Ferenczy Gábor: Céljaink. In *Tanügyi Szemle*, 1923. 1. sz. 5–6. p.
- ³⁶ *Tanügyi Szemle*, 1923. 2. sz. 7. p.
- ³⁷ Erdélyi Pál: Egyházalkotmányunk reformja. In *Tanügyi Szemle*, 1923. 1. sz. 3. p.
- ³⁸ A Református Tanítóegyesületek Szövetségének 1923. évi rendes gyűlését április 6-án Marosvásárhelyen tartották. Itt született meg a Tanügyi Szemle indításának gondolata, mely alig egy hónap alatt már meg is jelentette első lapszámát.
- ³⁹ Szövetségtanácsunk ülése. In *Tanügyi Szemle*, 1923. 2. sz. 5–6. p.
- ⁴⁰ Vö.: Tanügyi hírek c. rovat. In *Tanügyi Szemle*, 1923. 2. sz. 8. p.
- ⁴¹ Vö.: Szükség van-e lapunkra? In *Tanügyi Szemle*, 1923. 3. sz. 6. p.; valamint: Jegyzetek. In *Tanügyi Szemle*, 1923. 6. sz. 4–5. p.
- ⁴² Vö.: Követendő példa. In *Tanügyi Szemle*, 1923. 7–8. sz. 8–9. p.
- ⁴³ Közel egy év után az ország 1100 református tanítója közül mindössze 200 fizetett elő a lapra, ám a szerkesztők számításai szerint négyszer ennyire lett volna szükség a fennmaradásához. A 800 példányt rendszeresen le is gyártották, ki is küldték, ám tíz hónap múltán is csak kétszázan küldték el megrendeléseiket. (Vö.: Követendő példa. In *Tanügyi Szemle*, 1923. 7–8. sz. 8.)
- ⁴⁴ Bencze Gyula: Tanító testvéreimhez. In *Tanügyi Szemle*, 1924. 10. sz. 7. p.
- ⁴⁵ Adorjáni Zoltán: Utolsó felhívás. In *Tanügyi Szemle*, 1924. 10. sz. 4–5. p.
- ⁴⁶ Orbán Balázs: Levél a szerkesztőhöz. In *Tanügyi Szemle*, 1923. 10. sz. 2–3. p.
- ⁴⁷ Tizenegy év után 1930. július 2-án gyűltek össze először kongresszusra a kisebbségi felekezeti tanítók. Amint arról *A Tanító* első száma tudósít, a református teológia dísztermében tartott kongresszuson megjelent 212 tanító 754 református, 618 római katolikus, 96 zsidó, 52 unitárius és 28 magyar evangélikus, azaz összesen 1538 tanítót képviselt. A kongresszus a felekezeti tanítóságnak az állami nyugdíjintézetbe való felvételről, a fizetéskiegészítő államsegély kérdéséről és a felekezeti tanítók együttműködéséről tanácskozott. (Vö.: Első országos kongresszusunk. In *A Tanító*, 1930. 1. sz. 4–5. p.)
- ⁴⁸ A tízes bizottságba a következőket jelölték: Lőrinczi Ferenc, Szilágyi Márton, Ferenczy Gábor, Ütő Lajos, Simó József, Biró Márk, Havadtói Imre, Sárosy József, Mikó Pál, Ósz Sándor.
- ⁴⁹ Lőrinczi Ferenc: Tanító testvéreink! In *A Tanító*, 1930. 1. sz. 3. p.
- ⁵⁰ Uo. 3–4. p.
- ⁵¹ Az iskolán kívüli népműveléshez kapcsolódó írásokat, előadás-javaslatokat Ritter Richárd római katolikus iskolai igazgató-tanító jegyezte.
- ⁵² Vö.: A mi memorandumunk. In *A Tanító*, 1930. 2. sz. 3–5. p.
- ⁵³ Neveléshez kapcsolódóan érdekes írásokat közölt a szülői értekezletekről, a magyar és román nyelv tanításáról, a valláserkölcsi nevelés módszereiről, a zeneoktatás újjászületéséről, az iskolán kívüli népművelésről.
- ⁵⁴ L. F.: Szomorú jelek. In *A Tanító*, 1931. 13. sz. 193–194. p.
- ⁵⁵ Bartha Lajos: Utolsó szavak. In *A Tanító*, 1932. 1–8. sz. 1–2. p.
- ⁵⁶ „Ez a szám panasz, kérés, biztosítás és felrázás kell, hogy legyen, melyet válasz nélkül nem hagyhat egy tanító sem” – írta Lőrinczy Ferenc hasztalanul... (Testvérek. In *A Tanító*, 1932. 1–8. sz. 6. p.)

⁵⁷ „Az Anya” feladata. In *Az Anya*, 1930. 1. sz. 1. p.

⁵⁸ Az Anya hosszabb tanulmányban ismertette például Montessori Mária életét és elméletét (Németi-Miklós Betta /Temesvár/: A Montessori-elmélet és dr. Montessori Mária. In *Az Anya*, 1931. 6–7. sz. 84–85. p.), Pestalozzi munkásságát (A modern gyermeknevelés úttörői. I. Pestalozzi Henrik. In *Az Anya*, 1931. 4–5. sz. 58–59. p.) és a budapesti Cselekvés Iskolájának szerkesztőjétől, a neves reformpedagógustól, Nemesné Müller Mártától is közölt írást (Nemesné M. Márta: A legnehezebb életszakasz. In *Az Anya*, 1931. 8. sz. 106–108. p.).

⁵⁹ „Egy hatalmas szervezet kiépítésére gondolunk, pl. a Szülők Szövetségére, amely országosan működne fiókaival együtt és altruista jellegével, áldásos munkájával magához tudná ölelni Románia összes szülőit, nevelőit” – hirdette a lapszám vezércikkének felvezető szövege. (Keressük vezetőinket. In *Az Anya*, 1931. 8. sz. 105. p.) Ugyanebben a lapszamban a budapesti dr. Máday István is ösztönzőleg ír a szervezet megalakításával kapcsolatosan (Dr. Máday István: A megszervezendő Romániai Szülők Szövetsége ügyköréhez. In *Az Anya*, 1931. 8. sz. 111–112. p.)

⁶⁰ Az Erdélyi Magyar Tanítót a nagyváradi Béres nyomdában nyomták. (Vö.: Indig Ottó: A nagyváradi újságírás története. Nagyvárad, 1999, 118. p.)

⁶¹ Az Erdélyi Magyar Tanító fejlécében nem hirdette, hogy elsősorban a felekezeti tanítóságnak címzi magát, de főként az ő megrendeléseikre számított, hiszen az ő ügyük kívánt erősebb „küzdelmet”.

⁶² Beköszöntő. In *Erdélyi Magyar Tanító*, 1933. I. évf. 1. sz. 1. p.

⁶³ Uo. 1–2. p.

⁶⁴ Uo. 2–3. p.

⁶⁵ Az egyes lapszámok közölték az előfizetők listáját. Igaz, hogy itt sem érte el a lap a szerkesztők terve szerinti előfizetői számot, ám a korábban említett lapok mindegyikénél több megrendelést tudhatott magáénak. A második lapszám 93, a harmadik pedig 101 új előfizetőről tudósított, így már ekkor több előfizetője volt, mint – például – a Tanügyi Szemlének volt végig.

⁶⁶ A szerkesztőség különös gondot fordított a román nyelvi módszertani írások közzlésére. A *Román kör* (*Lectura română*) című gazdag rovatot Gyenge Lajos tanító vezette.

⁶⁷ 1936 májusától az „erdélyi” jelző letiltása miatt *Magyar Tanító*ként kénytelen megjelenni, s majd csak 1940 őszén veheti vissza régi nevét.

⁶⁸ Felekezeti tanítói kongresszus. In *Erdélyi Magyar Tanító*, 1936. 5. sz. 7. p.

⁶⁹ Vö.: Egyelőre elmarad a felekezeti tanítók kongresszusa. In *Magyar Tanító*, 1936. 9. sz. 1. p.

⁷⁰ Sz.: Miért lett volna szükség a felekezeti tanítók kongresszusára? In *Magyar Tanító*, 1936. 10. sz. 1. p.

⁷¹ Jól látszik, hogy a több mint tíz évvel korábbi, a Tanügyi Szemle által is említett és orvosolni próbált egyházi probléma még ebben az időben is megoldatlanul állt...

⁷² Sz.: Miért lett volna szükség a felekezeti tanítók kongresszusára? In *Magyar Tanító*, 1936. 10. sz. 1. p.

⁷³ A tanítói körök összefogásának szép módját írta le másfél oldalas cikkében Kilin Sándor kisjenői tanító. „Talán sehol sincs szükség annyira az együttműködésre, mint a nevelői munkánál” – vezette fel írását, majd hosszan sorolta a vezérkönyvek, pedagógiai művek, pedagógiai segédesszközök közös vásárlásának vagy cseréjének lehetőségét, a különféle előadásszövegek, kották és más segédanyagok kölcsönadását, a folyamatos kapcsolattartás módozatait. (Vö.: Kilin Sándor: A tanítói körök együttműködése. In *Magyar Tanító*, 1938. 4. sz. 4. p.)

⁷⁴ Sz.: Segíts magadon. In *Magyar Tanító*, 1936. 1. sz. 2. p.

⁷⁵ A feltételezett esetleges „rivalitást” elsősorban az jelenthette, hogy mindkét lap ugyanabban az időben jelent meg és ugyanazt a közönséget célozta meg, s elképzelhető, hogy a legszegényebb, ám valamilyen nevelésügyi sajtótermékre mégis igényt tartó (kettőt pedig megfizetni nem tudó) pedagógusok az olcsóbb és egyszerűbb nagyváradi kiadványt választották. Máskülönbzen az előfizető tábor az évek során eléggé differenciálódott: a nagyváradi lapnak inkább a Partiumban, az Erdélyi Iskolának pedig inkább az erdélyi részekben voltak megrendelői.

⁷⁶ Hosszabb írásokat is átvettek néha, rövid részleteket pedig rendszeresen közöltek a *Kisebbségi közlemények* című rovatban.

⁷⁷ Az Erdélyi Iskolában publikáló neves magyarországi nevelők, kutatók közül néhány: Bálint Sándor, Cser János, Drozdy Gyula, Fónay Tibor, Lägerlöf Zelma, Padányi-Frank Antal, Nemesné Müller Márta.

⁷⁸ Márton Áron püspök 1939. március 31-i (1939. évi VI.) körlevele.

⁷⁹ Domokos Pál Péter munkatárs Márton Áronról írt könyvében megjegyzi: „A Szerkesztőség vagy Márton Áron plébániai lakásán, vagy György Lajosnál dolgozott.” (Domokos Pál Péter: *Rendületlenül... Márton Áron Erdély püspöke*. Budapest, é. n., 133. p.)

⁸⁰ Erdélyi Iskola. In *Erdélyi Iskola*, 1933/34. 1–2. sz. 1. p.

⁸¹ Uo.

⁸² Vö.: Paál Elek: Beszéd és értelemgyakorlat az új iskola módszere szerint. In *Erdélyi Iskola*, 1933/34. 1–2. sz. 22. p.

⁸³ XI. Pius pápa papi jubileuma alkalmával, 1929. december 31-én tette közzé az ifjúság keresztény neveléséről kiadott körlevelét.

⁸⁴ A beköszöntő cikk utáni első írás volt tulajdonképpen, ezért programadó jellege nem vitatható.

⁸⁵ A keresztény nevelés. Részlet XI. Pius pápának „A keresztény nevelésről” szóló apostoli körleveléből. In *Erdélyi Iskola*, 1933/34. 1–2. sz. 2. p.

⁸⁶ Vö.: György Lajos: Az iskola válsága és új iránya. In *Erdélyi Iskola*, 1933/34. 1–2. sz. 3–4. p.

⁸⁷ Uo. 3. p.

⁸⁸ Uo. 4. p.

⁸⁹ Vö.: Márton Áron: A kiszélesített iskola. In *Erdélyi Iskola*, 1933/34. 1–2. sz. 5–8. p.

⁹⁰ Az Erdélyi Iskola lapjain sokszor megjelent ez a gondolat. Az 1942-es újraindulás visszatekintőjében is ez kerül központi helyre: „Egyébként is a nevelői rend a kisebbségi Erdélyben mindennek előfeltétele. Nélkülük nincs társadalmi szervezet, gazdasági mozgalom és,

természetes, hogy nincs művelődési élet. A nevelői rend vezető értelmiségünk törzse, egész népközösségi életünk felelőssége az ő vállukon nyugszik: a kisebbségi időszakban a pap nemcsak pap, a tanító nemcsak tanító, a tanár nemcsak tanár, hanem betölt sok olyan funkciót is, amelyet ma már a közigazgatás és az újonnan alakult társadalmi szervezetek töltenek be.” (Venczel József: Az Erdélyi Iskola. In *Erdélyi Iskola*, 1942. 2. sz. 180–182. p.)

⁹¹ Márton Áron: A kiszélesített iskola. In *Erdélyi Iskola*, 1933/34. 1–2. sz. 8. p.

⁹² Az első rész mondanivalójában szorosan összefüggött a népnevelési rész anyagával. Mindkettő keretében gondoskodtak arról, hogy a kevés jövedelmű tanítók, tanárok és papok olyan általános ismeretekhez, új tudományos eredményekhez jussanak, melyeket csak más szakkönyvekből szerezhetnének meg.

⁹³ Az induláskor 1000, az 1940-es megszűnés előtt pedig 1500 példányban nyomtatták az Erdélyi Iskola számait. György Lajos 1938-ban arról számolt be a magyarországi támogatóknak, hogy a kinyomtatott 1500 példányból 1475-öt küldtek szét, mégpedig belföldre 1118, Csehszlovákiába 247, Magyarországra 18, Jugoszláviába 8, Németországba 1, Angliába 1, Franciaországba 1 előfizetőnek, s ezeken kívül 81 helyre csere- és tiszteletpéldányként. Az 1937/38-as tanévben 436 lelkész, 849 tanító-tanár és 109 egyéb foglalkozású személy járatta az Erdélyi Iskolát. Az előfizetésekből befolyó összeg és az abban az évben kapott 1000 pengő (33 000 lej) pontosan lefedte a kiadási költségeket. Vö.: György Lajos: Jelentés. Budapest, 1938. június 3. (GYÉL, VI. 11/b. 5. d. 27. cs.)

⁹⁴ Veress Ernő: Köszöntjük az Olvasót! In *Erdélyi Iskola*, 1942. 1–2. sz. 1–2. p.